

AZ EGYELEMŰ NÉVADÁS NYOMAI ÉS A BECÉZÉS A KABAI ANYAKÖNYVEKBEN*

SZÉCSI PÁL

A XVIII. századbeli kabai személyneveket rendszeresen tárgyaló dolgozathoz két témakör adalékait közlöm.

I. Az egyeleműség nyomai

1. Az egyelemű névadás a magyar nép történetében is az őstársadalom korára jellemző (vö. pl. BENKŐ LORÁND, A régi magyar személynévadás 2), de még a feudalizmus kialakulásának korában is virágzik (vö. i. m. 4, 5, 7). „A honfoglalás idejében, valamint a honfoglalás után kb. a XIV. századig a magyarság még csak egyelemű neveket használt” (BÁRCZI GÉZA, A magyar szókincs eredete² 129). Csak a XVII. századra lesz általános a két névelem. Az egy néven való megjelölés azonban még szórványosan tovább él a későbbi századokban is, visszaszorulva a legalacsonyabb szintre taszított társadalmi csoportok körébe: „... az egyelemű nevet viselő jobbágyok túlnyomórészt a más házában, más földjén lakó telketlen zsellérrétegből kerültek ki. A teljesen vagyon-talan és jogtalan zselléreknek nem volt szükség a másodlagos név, a családnév kifejlődésére” — írja BENKŐ LORÁND, a késői feudalizmus korszakának névadását vizsgálva (i. m. 18). Ugyanerről SZABÓ ISTVÁN: „... a lajstromokban a jobbágyokat rendszeresen kettős (kéttagú vagy kételemű) nevek alatt találjuk. Találkozunk kivételekkel, tehát egytagú nevekkal is, azonban csak szórványosan” ... „egytagú nevekkal sokkal inkább találkozunk a falu népének szegényebb zsellérrétegében” (MNYTK. 86. sz. 7, 8; vö. még KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND: NévTVizsg. 167).

Ezt bizonyítják az anyagomban talált egyelemű nevek is. Fontos azonban az egyelemű nevek elkülönítése az egy néven vagy név nélkül történő megemléstől, bár indítékuk közös: a társadalmi lebecsülés vagy a társadalmi ismertség. Az azonosítás szerepét így a társadalmi állás megnevezése, illetőleg a foglalkozás köznévi funkciójú megjelölése tölti be. KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND olyan névmegjelölést hoz fel érdekességeként, ahol „a foglalkozás puszta említése szerepelt különböztető elemként: ... 1776: »A Kanáß fiacskáját temettük enek fájóval« (Bab[arci]Matr. 62)” (NytudÉrt. 28. sz. 100). „A teljes névtelenség természetesen minden társadalomban és osztályhelyzetben lehetetlen” — emeli ki KÁLMÁN BÉLA, XVI. századi jobbágyneveinkről írva (MNYj. VII, 31).

* Részlet „A kabai személynevek 1741-től 1800-ig” című egyetemi doktori értekezésből.

2. A név elhagyásának oka lehet: *a*) a lebecsülés, így a koldusok (1772: „Egy koldus *Azžonynak* fia 4 ežtendős”; 1752: „Vásárhelyi Öreg koldus *Ažžony*”), cigányok (1749: „Jövevény cigány asszony”; 1741: „Egy Czig[ány] Menyetske”; 1765: „Czigány *Ažžony*”), más házában lakók (1742: „Bodavinyi Ur házában lakó nyom[orult] öz[vegy] Asszony”; 1744: „Vékonyné lakója fia kisdéd”), teljesen árva gyerekek (1754: „Árva leanka mint egy 8. ežten[dős]”), idegenek (1787: „Egy idegen Tót ažžony 60 eszt[endős]”; 1760: „Egy Keres Ladányi öreg er 65 ežt[endős]”), férjhez nem ment öreg lányok (1754: „Egy Öreg Leány 90 ežtendős”), szellemi fogyatékoságuk (1744: „A kondás idetlen leánykája”) megjelölésekor; — *b*) a társadalmi ismeretség, főleg a prédikátorok megnevezésekor; például az 1746-ból való „Jánki Péter Préd[ikátor] leánya Sufanna” bejegyzést ez követi: „Magam másfél ežt[endős] leánkám”; ehhez hasonló: 1715: „Magunké (Johannes...) János fiacskánk [Dömsödi Sámuel pap fia]” (Hal[asi]Matr. 286) (KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND i. m. 101); ugyanígy a bába említésekor: 1758: „Az öreg Bába unokája 13 ežt[endős]”).

Bizonyítja a kétféle indítékot az is, hogy az *a*) csoport adatai egy kivétellel énekszős halottak bejegyzései. Ebben a szertartásban főként a szegények és gyerekek részesültek.

3. Pontosabb identifikációt tesz lehetővé a társadalmi helyzet jelölése + az egyelemű néven történő említés: *a*) lebecsülés következtében, az idegenek (1745: „Mátészalkai Kis András B[erek] Böszörménbül v[aló] hajad[on] leány Katával”), koldusok (1758: „Koldus *Ažžony* Jegesne öreg”), férjhez nem ment öreg lányok (1753: „Árva leány Judit 50. ežtendős”; 1767: „A öreg Leány Judit meghótt 100 ežt[endős] korában”), testi fogyatékoságuk (1770: „A Szegény vak Istók meg holt mint egy 6 ežt[endős] form[a]”), szerencsétlen életsorsú személyek („A Begény Éva *Ažžony* 60 ežt[endős]”) megjelölésekor; — *b*) társadalmi ismeretség esetén: 1744: „Czig[ány] *Adám Vajda*”; 1757: „*András vajda* lea[nya] 2 ežzten[dős]”).

Jegesnének és Jánki Péter lányának (l. az előző pontban) kivételével kifejezetten egyelemű nevekről van szó: a kételeműség nem mutatható ki.

4. A következő esetekben viszont már adatokkal bizonyítható, hogy két névelemmel rendelkezőket említ az anyakönyv egyik nevükön: 1748: „Gellei leánya 10 heti” (teljes nevén: 1744: „szol[ga] Gellei *Istv[án]* leánya himl[őben] meghalt”);¹ 1749: „Pékó Czigány leánya Éva” (teljes nevén: 1751: „Pékó János); 1779: „Milak cigány Lea[nya] Sára” (teljes nevén: 1781: „Milak Mihály cig[ány]”); 1765: „Lole Czigany” (teljes nevén: 1765: „Lole Márton); 1741: „*András* cig[ány]” (teljes nevén: „Czig[ány] *Palotai And[rás]*”).

A cigánynevek esetében az „egyeleműség” tükrözheti a tényleges helyzetet: egy néven emlegethették őket a faluban, hiszen bizonyos mértékig még ma is „a magyar nyelvű közösségek mellett élő cigányok többnyire gúnynevükön vagy keresztnevükön ismereteseek” (LÖRINCZE LAJOS: MNy. I, 71).

5. Vitathatatlan bizonyossággal jelentkezik az egyeleműség a kabai névanyagnak abban a csoportjában, ahol az egyelemű név a foglalkozás (kovács, molnár) megjelölése mellett található; például: 1745: „*Istv[án]* Kovács leánya Erfébet”. BENKŐ LORÁND írja: „Valószínűleg egynevűséget takarnak a jobbágy-

¹ A faluban egyetlen Gellei család volt, a Gellei Istváné. Társadalmi helyzete magyarázza az egy néven történő említést.

ság névanyagában előtűnő »foglalkozás«-megjelölők is... Az 1570-i összeírásban ilyeneket találunk: *Lukács diák* ... *Máté kovács* ... *Márton pásztor* ... *Simon kódus* ... Ezek egyelemű nevek lehetnek, hiszen a családneveket az összeírás már így jelöli: *Pásztór Bálint* ... *Kódís Fülöp* ... stb.” (i. m. 18).

Kabán több Kovács István élt az 1700-as években. Ezeket egymástól ragadványnevekkel különböztették meg. Az *István Kovács*-féle nevekből azonban a *Kovács* éppúgy foglalkozást jelöl, mint a *Pap István Kovács* esetében a *Kovács* vagy a *Bakó István Juhász* adatban a *Juhász*. A nagybetűs írás sem téveszthet meg bennünket: az ünnepélyesség kedvéért gyakran a közneveket is nagybetűvel írták az anyakönyvben. Olyan esetet nem találtam, hogy a vezetéknevét a keresztnév után állt volna, bár LÖRINCZE felhívja a figyelmet: „A nevek sorrendje megváltozik ugyanabban a közösségben akkor is, ha nem köznap, hanem bizonyos fokig hivatalos használatban fordul elő a név” (MNYj. I, 73). Ha *Kovács István*-nak hívták volna az előbb említett *István Kovács*-ot, valószínűleg a harmadik névelemmel való megkülönböztetést választották volna, mint például *Vas Kovács István* esetében, kinek nevében a foglalkozás anyaga szerepel megkülönböztető elemként. Hasonlóképpen áll a dolog a molnár foglalkozással is: 1781: „*Janos Molnar* terem[tette] mond[ásért] pen[iteált]”; 1768: „*Pál Monár* terem[tette mondásért] poenit[eált]”; 1769: „*Pál Molnár Mester* 59 e[zt]end[ő]s”.

Az egyeleműség meglétét illetően minden kétséget kizár *Mihály kovács* nevének gyakori előfordulása: 1765: „*Mihály Kovács Leany[a] Er[ő]seb[et]”*; 1766: „*Mihály Kovács Lány Rebeke*”; 1766: „*Mihály Kovács Leány[a] Rebeke 6 heti*”; 1767: „*Mihály Kovács Fia Janos 12 eztend[ős]*”; 1768: „*Mihály Kovács Leany[a] Rebeke*”; 1771: „*Mihály Kovács Leany[a] Anna*”; 1773: „*Mihály Kovács Fia János*”.

PAPP LÁSZLÓ Szabó Istvánnak „Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből” című munkáját (MNYTK. 86. sz.) ismertette a következő megjegyzést teszi: „Az egyelemű nevekkel kapcsolatban szeretnék még megemlíteni egy főként debreceni forrásokban megfigyelt jelenséget. A kovács foglalkozást űzők neve rendszerint keresztnév, és a *kovács* szó értelmezőként van a név után illesztve: 1594: *Ambrus kowacz*” (MNY. LI, 259). Ugyanerre a jelenségekre idéz példákat KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND is (NytudÉrt. 28. sz. 100).

KARÁCSONY egyébként ilyen típust is említ egyelemű névként a XVIII. századi névanyagból: „1702: *Czigány Mátyás* fia *Adám*... 1705: *Czigány Gyurka* fia *Farkas*”; stb. (NévtVizsg. 166); „1716: *Czigány Miklós* leánya *Kata*”; stb. (NytudÉrt. 28. sz. 101). A kabai anyakönyvekben is találunk hasonlókat: 1747, 1748: „*Czigány Sára*”; 1747: „*Czigány Ferenc* fia *Ferencz*”; 1747: „*Czigány Ferencz* fia 3. holnap”; 1748, 1749: „*Czigány Ferencz*”. (Czigány Ferenc adatai egy személyre vonatkoznak.) Szerepel még *Czigány László* és *Czigány András* is. Ezeket a neveket az anyakönyv névanyagának tanulmányozása alapján a kétmozzanatuak közé soroltam.

Több mű foglalkozik a *Deák* névtípussal is mint az egyelemű nevek értékes példáival (PAPP LÁSZLÓ: MNY. LI, 260; LII, 480; LIII, 442; BÁRCZI: MNY. LII, 146–7; MIKESY SÁNDOR: MNY. LIII, 209; KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND: NévtVizsg. 166–7; stb.). Egyelemű névként községünkben nem fordult elő, már vezetéknevként élt az 1741 és 1800 közti időben.

II. A becéző névalakok

1. A névdivathoz tartozó kérdés a becenevek kialakulásának és elterjedtségének problémája. Feltétlenül figyelembe kell venni ezzel kapcsolatban a forrás természetét. „A hivatalos stílusú oklevél csak abban az esetben becéz, ha a személy környezete feltétlen ekként különbözteti meg az egyént, a levelezések megörökítik a hétköznapias, kedveskedő célzatú névhasználatot is” (KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND: *NytudÉrt.* 28. sz. 111). Az anyakönyv hivatalos jellegével magyarázható az, hogy kevés becézett alakot örökölt meg, ugyanebből következik, hogy a becézett alak valóban állandó neve viselőjének: azért került bele ilyen formájában az anyakönyvbe, mert ez az elnevezés általános volt a faluban vagy — ha nem kabait neveztek így — egy másik faluközösségben (vö. PAPP LÁSZLÓ: *Nyr.* LXXX, 455).

A becéző névalak használatának indítéka lehet *a)* a társadalmi lebecsülés: 1745: „Szabó *Ferke* fia Pál”; ide tartoznak a cigánynevek becézett alakjai is: 1750: „Udvari Czigany Varga Ádám Dunyi *Miko* cigány lányát Évát [feleségül vette]”; 1784: „Vadász Czig[ány] *Ferke* Le[ánya] Sari” — *b)* az a körülmény, hogy viselője idegen, illetőleg új ember a faluban: 1745: „Szatmári Fenyő *Borka*”; 1742: „Szam[os] szegről Bodó *Ilon*”; 1745: „Böszörménbül való Ujlaki *Sófi*” (a nők becézésének oka lehetett a kedveskedés is; vö. a *c)* ponttal); 1746: „Bakonszegi Szőke *Peti*” — *c)* a kedveskedés (gyermek megnevezésében): 1757: „Csegöldi Mihály leá[nya] *Erfok*”; 1776: „Csák Mihály Lea[nya] *Erfok*”; 1746: „Gulyás Bölöni Ján[os] fia *Pista*”.

2. Külön figyelmet igényel az a két becéző alak, amely általánosan el volt terjedve a faluban: a *Panda* és a *Kata*. A *Panda* az *Anna* becéző változata. Így jött létre: *Anna* : > *Anna-Panna* : > *Panna* > *Panda* (VARGA KATALIN, *Becéző keresztnéveink* 12). KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND a *Panna* önálló előfordulására sok példát idéz (*NytudÉrt.* 28. sz. 60). A *Panda* *d*-jének eredetéről eltérő véleményen van HORGER és CSEFKÓ. HORGER a *kandúr* szó kialakulását vizsgálva megállapítja, hogy „könnyen fejlődhetett hangsorának *n* hangja után egy járulékos *d*, mint pl. a *Panna* > *N. Panda*” esetében (MNy. XXXV, 254). CSEFKÓ a *d*-ről: „HORGER ANTAL szerint... ez a *d* járulékhang. Én másként vélekedem róla. Tudott dolog, hogy az *n* magánhangzók közötti helyzetben gyakran ikerítődni szokott... Valószínűleg az *ina* szó *n*-je is így járt, és helyenként *inna* lett belőle, a második *n* elhasonulásából pedig *inda*, mint... *Panna* > *Panda*” (MNy. XLVII, 274). HORGER szerint tehát a *d* járulékhang, CSEFKÓ szerint elhasonulás történt.

A *Panda* első előfordulása az EtSz. szerint 1767-ből való (PP. 612). Korábbi adatot idéz rá SIMONYI (*Nyr.* XL, 135): „Nevezetes, hogy a legmagyarabb, legnépiesebb becéző képzésre, ti. a B-, P- előttesre, a Bandi, Panna-féle alakra, a régiségben alig-alig találni példát. De ide vág Otrokocsi érdekes adata (OrigH. 2 : 14): »Habemus nomen proprium feminei sexus, *Panna*, *Panda* et *Pando*, pro nomine Anna quasi diminutivum, uti Ersők pro Elizabetha, Benkő pro Benedicto, *Bader* pro Andrea.«” — Mint CSEFKÓ (i. h.) utal rá, a Történeti Tár is idéz egy alakot a „Regécz-vára történetéhez a XVII. század második feléből” közölt levéltári adatokban. Ezeknek egyik része: „Tánúkihallgatási jegyzőkönyv Doleszné boszorkánysága ügyében. Regéczvára”. E szerint 1683. március 27-én vallotta egy tanú: „Hallottam Dolesz *Panda* szájából...” (TörtTár. 1889. 9).

Tehát a *Panda* név már a XVII. században ismeretes volt. Becenévként és önálló keresztnévként egyaránt élhetett. A kabai anyakönyv 1741–50-es évtizedének anyagában az *Anna* nevet 39-en, a *Panda* nevet 45-en viselték. Becéző szerepét nem érezhették, sőt külön névnek tartották. Négy családban található meg egymás mellett a *Panda* és az *Anna*: 1741: „Kis Pál Leánya *Anna*” és 1742: „Kis Pál Leánya *Panda*”; 1748: „Nagy Pál Leánya *Anna*” és 1745: „Nagy Pál Leánya *Panda*”; 1745: „Pribek János leánya *Panda*” és 1748: „Pribek János leánya *Anna*”; 1743: „Takáts György leánya *Panda*” és 1749: „Takáts György leánya *Anna*”. A *Panda* a század végére teljesen eltűnik a kabai női keresztnévek közül.

A *Katalin*-ból keletkezett *Kata* változat is hivatalos elnevezésként élt. Ezt MELICH a rövidüléssel alakult becéző nevek között sorolja fel (MNY. X, 104). Első előfordulása BERRÁR JOLÁN szerint 1231-ből való (MNYTK. 80. sz. 33). Kabán 1741-től 1750-ig 88 *Kata* alakkal szemben mindössze két személyt említ az anyakönyv *Katalin*-ként. A *Kata* — szemben a *Pandá*-val — az egész század folyamán általános használatú volt. Az 1751–60-as évtizedben 47 gyermek kapta a *Kata*, 5 a *Katalin* nevet, az 1781 és 1790 közti időszak kereszteleési adataiban 29 *Kata* és egyetlen *Katalin* név található.

* * *

A névtanon belül az egyeleműség vizsgálata és a becenevek kérdése külön-külön önálló, nagy témakört jelent. A dolgozatomból idézett két részlet ezek kutatásához kívánt hozzájárulni néhány adalékkal.

DIE SPUREN DER EINGLIEDRIGEN BENENNUNG UND DIE KOSENAMEN IN DEN MATRIKELN VON KABA

von

P. SZÉCSI

Dieser Artikel ist ein Teil aus der Dissertation des Verfassers betitelt „Personennamen in Kaba (eine Grossgemeinde im Komitat Hajdu) von 1741 bis 1800”. Die Benennung mit zwei Namen (Familiename und Taufname) wird allgemein in allen Schichten der ungarischen Gesellschaft erst gegen das 17. Jahrhundert, doch die Benennung mit nur einem Namen lebt sporadisch weiter in noch späteren Zeiten auch. Die Ursache des Weglassens des Namens in den Matrikeln von Kaba oder besser gesagt des Erwähnens mit einem Namen kann die gesellschaftliche Unterschätzung (bei der Benennung von Bettlern, Zigeunern, Ankömmlingen, Fremdlingen, elternlosen Kindern, ledigen alten Frauenzimmern, körperlich oder geistig Mangelhaften und Personen mit unglücklichem Lebensschicksal) oder die gesellschaftliche Bekanntheit (z. B. bei der Bezeichnung des Predigers oder der Hebamme) sein. Es ist interessant, dass manchmal die Benennung des Taufnamens und der Beschäftigung zusammen zur Identifizierung dienen, besonders wenn es um Schmiede und Müller handelt. — Die Koseformen der Namen können nur selten in die Matrikeln geraten. Die Ursache ihrer Anwendung kann die gesellschaftliche Unterschätzung sein oder der Umstand, dass die betreffende Person ein Ankömmling oder ein Fremdling im Dorf ist, und natürlich kann die Ursache auch Zärtlichkeit sein (bei der Benennung von Kindern). Zwei Koseformen kommen in nicht-kosender Funktion vor: sie sind *Kata* (die viel häufiger ist als die volle Form *Katalin* aus der sie verkürzt worden ist) und *Panda* (dies ist eine seltsame Koseform des Namens *Anna*, aber vom letzteren ganz losgetrennt).